

Ана Кречмер

ШКОЛА И ОБРАЗОВАЊЕ У ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ СЛАВЕНОСРПСКОГ ДОБА

(Један сегмент културне парадигме српског просветитељства)

У раду се приказује посебна врста школске писмености на прелазу из 18. у 19. век, која припада њеној периферији и која се овде условно означаје као „околошколска”. Ова жанровска врста појављује се крајем 18. века и нестаје током 1820-их година. Ради се о позивима на јавне испите, приказима школских програма, говорима држаним приликом испита и школских прослава, текстовима који су регулисали школски живот и сл. Наш корпус тренутно садржи око тридесет таквих извора који пружају драгоцен увид у свакодневни живот Срба у аустријским земљама након темељне реформе школства у монархији спроведене током 1770-их година. Они показују да су Срби поседовали уједначен наставни систем са прописаним програмом, нормиране уџбенике и приручнике, као и стручно опремљено наставно особље. У раду се посебно указује на улогу српске цркве у формирању и очувању образовања и наставе за српску децу и омладину.

Кључне речи: славеносрпско доба, историја српског школства.

This paper deals with a special group of texts which belong to the periphery of school literature. This genre appeared at the end of the 18th century and disappeared during the 1820s. It includes invitations to public examinations, teaching programs, public speeches on the occasion of exams and school celebrations, regulative texts for school sector, etc. Our corpus includes about 30 such texts, which are a unique source of information about everyday life of Serbs in Austria after the great school reform in the monarchy carried out in the 1770s. They testify that Serbs had a uniform educational system with a standardized programme and textbooks, as well as a qualified teaching staff. The role of the Serbian church in the creation and preservation of education for Serbian children and youth is also highlighted.

Key words: Slavonic Serbian period, Serbian school history.

1. У европском просветитељству централно место заузимала су питања просвећивања, образовања и моралног васпитања човека. Тако је било и код Срба, код којих је просветитељство било најјаче заступљено у парадигми славеносрпске културе и чврсто за њу везано. Стога су школа и образовање стално били у фокусу пажње ове културе. Историја школства код Срба у аустријским пределима у 18. и на почетку 19. века представља веома занимљиво тло за истраживање. Развојни путеви овде у више погледа одударају од оних у другим ареалима православног словенства. У раду ће бити приказан један сегмент сфере образовања који припада њеној периферији, врста „околошколске” писмености, која се у погледу интенционалности, језика и структуре разликује од жанрова непосредно намењених настави. Никита И. Толстој, један од најбољих познавалаца довуковске српске писмености, неке такве текстове издваја у посебну жанровску врсту „свечане реторике” („торжественное красноречие”) (Толстой 1998: 302) и истиче њихов значај

за историју српске писмене културе.¹ Ми укључујемо у тај жанр и неке друге текстове сличне интенционалности и тематике. Ова грађа представља драгоцен извор за реконструкцију културног и животног контекста Срба у аустријским земљама у то доба (можда, у културолошком погледу, донекле и значајније од уџбеника и приручника). Такви текстови појављују се почетком 1790-их година и нестају током 1820-их. Нас занимају пре свега интенционалне особине и културни потенцијал те „околошколске” писмености – њихова језичка и стилска анализа захтевају посебан приступ. Пре анализе корпуса, укратко ћемо се осврнути на историју образовног система код православних Словена, а затим на формирање српског школства код Срба у њиховој новој постојбини након Велике Сеобе.

2. Систем образовања код православних Словена током векова био је чврсто везан за цркву и налазио се у њеној надлежности. Црква је свуда у хришћанској Европи у прошлости имала водећу улогу у образовању, али школство је, још од антике и хеленизма, ипак било базирано на световном систему *septem artes liberales*. Код православних Словена образовање је било у целини везано готово искључиво за верске садржаје, а језик који се у школи учио био је црквенословенски (у наставку цксл.).² Основу наставе чинило је учење читању цксл. (при чему су се напамет учили већи фрагменти богослужбених текстова) и црквеном појању. Уџбеници су биле богослужбене књиге, почевши од Часослова. Касније се прелазило на Апостол и Псалтир. Писање и бројање спадали су пре у сферу стручног образовања намењеног, на пример, писарима у манастирским скрипторијама, службеницима у владарским канцеларијама, трговцима и сл. Такав систем остаје готово непромењен вековима у свим ареалима где су живели православни Словени (и Румуни). Међутим, у контексту новог доба његови недостаци постају све очигледнији. Унутар Православне Славије до промена долази прво у тзв. Југозападној Русији, тј. на источнословенским говорним територијама ван Московске Русије.³ Оне су се вековима налазиле у саставу Велике кнежевине Литваније и Пољске, односно пољско-литванске државне заједнице. Православци су тамо живели у ситуацији веома сличној оној у којој су се затекли Срби у Аустрији након Велике сеобе. Како би опстали у туђем и неблагонаклоном окружењу, они су, поред осталог, оснивали тзв. *брајсџива* у оквиру својих парохија. Та братства одржавала су школе, у којима су православна деца добијала прво образовање. Оно је и даље било углавном базирано на веронауци, учењу цксл. из богослужбених књига и црквеног појања, али је укључивало и световне садржаје. Када је реч о Московској Русији, темељне

¹ „К сожалению, на эти витийственные тексты исследователи обращали мало внимания, между тем как они, на наш взгляд, хорошо отражают языковые нормы, принятые в практике сербских училищ и влиявшие, несомненно, на развитие литературного языка. И хотя следует признать, что эти тексты имеют малую литературную ценность, их значение как памятников литературного языка немалое.” (Толстой 1998: 304).

² О метајезику школе, нарочито за старије епохе, нема поузданих података.

³ Користе се и називи Јужна одн. Западна Русија (уп. Соболевский 1980: 55–103; Успенский 1983: 64–84). Развојни путеви у румунским пределима били су донекле другачији, али ова тема захтева посебан приступ.

реформе се обично везују за делатност цара Петра. Али тло за њих доследно се припремало већ током претходних деценија.⁴ Школство се овде пре 17. века одвијало по заједничком обрасцу Православне Славије. За доба првих царева династије Романових, Михаила (1613–1645) и Алексеја (1645–1676), који су успешно ратовали против Пољске, у састав Московског царства улази више региона са источнословенским становништвом. Из тих предела стижу, неретко на позив самог цара, учени људи, већином духовна лица, која су одиграла важну улогу у формирању новог школског система. У доба цара Петра световна компонента у настави постаје све јача, али се чува и православна срж, као и цксл., језик писмене културе.⁵ Један од тих учењака, који су долазили у Московску државу, био је владика Теофан Прокопович (1681–1736), особа блиска цару Петру. Школовао се у Кијевској Могиланској академији и у Лавову, студирао на факултетима у Лајпцигу, Јени и Халеу, као и у Академији Св. Атанасија у Риму. Истакнути представник претходних генерација учених источних Словена из тих предела био је монах манастира Св. Духа у Вилњусу Мелетије Смотрички († 1633). Он је почетком 17. века објавио прву граматику позног цксл., која је до дубоко у 18. век остала основни уџбеник из те области за православне источне Словене у пољско-литванској држави и у Московској Русији (а и за Србе).

3. О школству у Србији у дотурско доба немамо много поузданих података. То углавном важи и за доба турских освајања. Српске земље су тада биле подељене по утицајним сферама туђих држава, а живот се у њима одвијао у различитим контекстима. У писменој култури Срба под турском влашћу полако долази до стагнације, а затим и до опадања (уп. ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА 1986: 420–424). Мецене и добротвори културе и школства – манастири и владарски дворови – већином нестају заједно са старом немањићком Србијом. Стари образовни модел се чува, али и ту долази до стагнације и опадања. Настава, уколико је заступљена, одвија се углавном у оквиру већих цркава и манастира. Улогу гаранта за очување етничког и језичког идентитета све више преузима народна усмена култура. Савремени образовни систем формира се полако тек после устанака.

4. Живот Срба у аустријским земљама одвија се умногоме другачије. Већ почетком 18. века интерес српских поглавара, а то су већином били црквене владике, усмерава се на сферу образовања – за опстанак и напредак народа у туђини неопходно је било школство прилагођено захтевима и изазовима новог доба и новог окружења. Почетни период формирања школског система

⁴ Познати руски медијевиста и библијиста А. А. Алексеев упозорава на начелни континуитет историјског развоја: „Историческая действительность не имеет перерывов. Как правило, новый период начинают те же люди и те же тексты, которые завершают старый. Пограничными вехами должны служить такие исторически значимые события, которые по своей сущности уже не принадлежат прошлому, но знаменуют новое. Значимость событий отражает наше субъективное понимание природы исторических процессов. Так периодизация становится концепцией предмета, выполняя гносеологическое назначение.” (АЛЕКСЕЕВ 1993: 240).

⁵ Руски књижевни језик у то доба није још постојао, а дискусија о томе, када и како се он формира још увек траје (уп.: ISSATSCHENKO 1975; 1983; Филин 1981; УСПЕНСКИЙ 1983; 1987; КРЕЧМЕР 1995).

код Срба у Аустрији обично се везује за тзв. *руске* школе, које су радиле током 1720-их и 1730-их година. Први њихови наставници, браћа Суворови, стигли су из Русије на молбу упућену цару Петру. Они су са собом донели образовни систем и уџбенике који су настали под утицајем православних источних Словена у пољско-литванској држави. Тако су код Срба доспели буквар владике Теофана Прокоповича и црквенословенска граматика Мелетија Смотричког.

Школски систем у Аустрији суштински се мења током реформе коју је 1770-их година, по наређењу Марије Терезије, спровео Јохан Фелбигер (1724–1788). Том реформом био је уведен уједначен и сређен програм елементарне (и по први пут обавезне) школске наставе који је обухватао и школе мађина. Тиме су Срби добили редовни образовни систем са прописаним програмом, уједначеним уџбеницима и школованим особљем. Српска црква и даље се стално брине о напредовању школства, а њени великодостојници често иступају као мецене и добротвори. Али само школство прелази у надлежност државе, постаје секуларизовано, док Српска црква задржава контролу само на нижим управним нивоима и у сфери веронауке.

5. У овом раду се приказује само један огранак ове веома занимљиве тематике, један временски одсечак на крају 18. и првих година 19. века. То је доба када је српско просветитељство било на врхунцу, што се осликава и у штампарској делатности – већина текстова који се тада објављују намењени су просвети и образовању. У ово доба појављује се и поменута „околошколска” писменост. Њену доминанту чине штампани позиви на годишње и полугодишње школске испите, али њој припадају и неке друге врсте текстова.⁶ Наш корпус тренутно садржи око тридесет таквих извора (в. листу у прилогу). Највећи део чине позиви на јавне испите, тј. наставни програми тзв. нормалних националних српских школа. Они садрже податке о ђацима (по разредима), о разредној структури, о садржајима наставних програма, о наставном особљу и надлежнима у вишим управним круговима и сл. Са девет примера представљени су јавни говори (*слова*),⁷ одржавани у оквиру испита и различитих свечаности, углавном везаних за школу. Два текста су тзв. *разлајолстџија* – сценски „разговори” ђака. У корпус улазе и школска правила, прописана у царству током Фелбигерове реформе – „Школски устав”, објављен 1776. године, и „Правила училиштнаја”, штампана 1805. и 1815. године. Два текста жанровски одударују од осталих, али се слажу са њима у погледу интенционалности. „Разсуждение о недостатках воспитанија на

⁶ Библиографске податке за 18. век пружа „Српска библиографија 18. века” (Михаиловић 1964), а за рани 19. век, поред осталог, Дигитална библиотека Матице српске.

⁷ С обзиром на то да језик није примарни предмет разматрања овог рада, примери се овде и у наставку наводе у транслитерацији у савремену српску ћирилицу, при чему се максимално задржава правопис и интерпункција извора. Јерови се изостављају, сем њ у посебним случајевима; јат се наводи као *e*, *ы* као *и*, *щ* као *шћ*, зело као *з*. Руске графеме *я* и *ю* (одн. цксл. јусови) наводе се као *ја* и *ју*. За иницијално јотовано *e* употребљава се претежно посебна графема *ε* – у раду се наводи као *је*. Цксл. графеме грчког порекла наводе се савременом ћирилицом у њиховој звучној вредности. Ово углавном важи за све текстове корпуса штампане црквеном ћирилицом. Правопис текстова штампаних грађанском ћирилицом показује мањи степен нормираности.

искуству основанно сочиненно Стефаном Рајчем Осечкија школи учителем” (1794) бави се проблемима адекватног васпитања деце и наставе. „Еднога Араћанина Начертание основанија за обучение сербске деце у Араду уредити имејушта Арадском обштеству поднешенно” (1798) јесте нацрт о оснивању задужбине за школовање српске деце. Његов аутор, Сава Текелија (1761–1842), био је један од водећих интелектуалаца славеносрпског доба и чувени добротвор. Текстови корпуса пружају увид у школски живот, у репертоар онога што су учили српска деца, у то како су напредовала у учењу, зашто и када су напуштала школу итд.

6. Позиви на јавне испите одн. прегледи наставних програма представљају прилично хомогену групу са бројним подударацима и паралелама, пре свега у погледу структуре и садржаја. То сведочи, с једне стране, о одређеној нормираности жанра, док, с друге, осликава уједначеност и срећеност наставних програма у српским школама тога доба. Као пример овде се наводи текст Козме Јосића „Позивание на јавное и торжественное испитание в славеносербском народном училишти Пештанском учаштијасја јуности, по окончении перваго теченија; сире:⁸ зимнјаго производимое месјаца цветенја (априллиа) в-го⁹ дне #аω.¹⁰ по полудни от половины третијаго до шести часов”¹¹ из 1800. године. Позиви обично почињу поздравним говором, намењеним јавности која је присуствовала испитима (родбина, угледне особе из локалних управних институција, представници српске цркве, добротвори). У њима се истичу идеје просветитељства у целини, као и важност образовања за напредак српског друштва у туђини. У нашем примеру у уводном говору нарочито се подвлачи значај познавања свог језика:¹²

„ЛЈУБЕЗНИЈ ЧИТАТЕЛЈУ!

Заведение народних училишт, и малија в них преподаваемија науки, может бити иному, по видимому весма маловажными покажутсја, зато, что плоди их не тако јасно видјатсја: не менее, аште би ми их почли своего вниманија достојними, и в никнули би в јестество их, ми би нашли их зело важными, тако важными, јако јест всјакое начало вештеј; ибо посредством их дети в своем малолетстве учатсја правильно читати и писати, учатсја познати јестество и својство своего јазика; а знати свој јазик точно, јест души человеческој крајнија важности; понеже јазик јест средство изјаснјати своја мисли. В следствие сего всјакиј благоревнивиј син своего рода, желајуштиј бити полезним членом обштества, и јако дејствујуштиј јего член, желајј в нуждном случаи изјаснити своја мисли точно, пријатно и силно, почувствует сам, коликија важности сут малјенкија науки, толкујемија в народних училиштах, и всјакиј отец, мати, брат сестра, сродник и участник воспитанија подвластнаго им отрока или отроковици, в помошт их учителју, постарајутсја уверити јунаго питомца о неминуемој

⁸ Тако у оригиналу.

⁹ Датум се наводи цксл. словима.

¹⁰ Година се наводи цксл. словима.

¹¹ Као већина текстова ове врсте, штампан црквеном ћирилицом.

¹² Фактички се ради о славеносрпском писменом изразу „високог” стила (о теорији трију стила у Русији тога доба уп. д.), одн. цксл. који се сматрао обавезним за све православце.

нужде, и високој важности познати совершенно свој јазик, взјати јега в своју власт, да би ми сице божественниј дар слова употребити узнали и в своју особливују и всеобштују ползу!” (стр. 1).¹³

У позивима се наводе листе школског особља, које укључују и надлежне из виших државних, црквених и образовних институција, уп.:

„ЛИЧНОЕ СОСТОЈАНИЕ сего народнаго училишта.

КРАЛЕВСКИЈ НАДЗИРАТЕЛЬ.

Високородниј и високоученниј г. Јаков Петиј Его С[ве]штеннејшаго¹⁴ Царскаго, Кралевскаго и Апостолическаго ВЕЛИЧЕСТВА советник, Кралевских Народних училишт Будинских надзиратель; при сношениј наук во Вишнем Кралевском Совете Венгерском и судејској столице благородних Комитатов Сатмарскаго и Острогонскаго приседатель.

МЕСТНИЈ ПРАВИТЕЛЬ.

Г. ИОАНН МУШКАТИРОВИЧ Свободнаго кралевскаго града Пештанскаго старејшина, и обоих прав Венгерскаго Кралевства истец.

ЗАКОНОУЧИТЕЛЬ.

Пречестниј г. ГЕОРГИЈ МИЛИВОИН местниј с[ве]штенник¹⁵ предает науку христианскују всем ученикам седмично 2 и ½ часа; ...

НАРОДНИЈ УЧИТЕЛЬ.

Косма Иосич всех четирех разрядов учеником следујуштија Всемилости-вјеше определенија учебнија предмети седмично ке¹⁶ часов преподавал јест; ...” (стр. 2).

„Помошници СЕГО училишта.

Доброслав Иосич и Лазар Павлович от коеју первиј порјадочно Риторику в местној гимнасиј посештает; вториј же совершил ју, и нине к слишанију Нормалнаго метода¹⁷ себе определил.” (стр. 5).

Последњи пасус сведочи о већ постојећем систему за припрему наставног особља, прописаном и уређеном школском реформом, што је, свакако, доприносило побољшању квалитета наставе. Истовремено, државном реформом школства био је ограничен утицај Српске цркве на процес припремања будућих наставника за српске школе.

Веронаука и слични садржаји, као и учење цксл., и даље чине срж наставног програма, уп.:

¹³ Текст нема пагинацију.

¹⁴ Под титлом.

¹⁵ Под титлом.

¹⁶ Датум се наводи цксл. словима.

¹⁷ Ово се односи на методику обуке наставника, уређене у оквиру школске реформе. Наставници морали су да апсолвирају те курсеве како би стекли статус учитеља (уп. Костић 1978).

„ПРИМЕЧАНИЕ.

В неделних и празничних днеш от осмага даже до паче девјати часов како пенија, тако и чтенија Апостолских посланиј, неотложно со всеју јуностију помјанутих училишт исполнјајутсја” (нав. м.).

Испит обично започињу и завршавају говори одабраних ђака, често на више језика. Овде на почетку говоре две девојчице, а на крају дечази:

„Чин испитанија.

Словом поздравителним двема ученицама говоренним, (сиреч: Екатериноју Дерриноју на славенском, а Еленоју Трифуновичевоју на немецком јазиче,) начинаетсја ...

Испитание словом благодарственным трема учениками глаголаным, (то јест: Андреем Иосичем на славенском, Иоанном Милинковичем на немецком и Самуилом Иорговичем на венгерском јазичех) закључаетсја.” (стр. 5).

Овако се одвијао испит у тој српској школи у Пешти 1800. године:

„От ½ 3. пополуденнаго часа из христианскија науки вси ученици законоучителем вопрошајутсја.

(От) 3. Премениение писмен на чернем плате, срицание же на дштице срицателној, и из Азбучнија книги, с правилами на то взискуемими.

(От) ½ 4. Первее плавное чтение Часослова и Псалтира по правилом правогаголанија; таже карахтир скорога писанија на черном плате, по правилом правописанија.

(От) 4. Чтение Р.¹⁸ к честности и правости, јако же по правилом страстеј, сице и с пременением гласа, како при отменных, тако и прочех знацех: таже чтомое со изјаснением собственных речениј.

(От) ½ 5. Художнословие (Етимологију) со изјасненијама, правилами, примечанијама и изјатијама, при склонениих суштествителних имен нужно взискуемими: та же Свјаштенија и Библическија повести обоју Завету.

(От) 5. Срицание венгерскаго и немецкаго јазика из Азбучнија книги; по том чтение тоју јазичу, к сима же и латинское.

(От) ½ 6. до паче шести часов: Правила честнаго обхожденија учеников; в конец же всех наук Числение (Арифметика.)” (нав. м.).

Испити су били јавни и публика (родитељи и родбина, али и добротворци) имала је прилику да током испита има увид у радове ђака, уп.: „Трајушту испитанију тому, трудољубиво приуготованија рукописи (карахтири) учеников, от господеј слишателеј осматривајутсја” (стр. 6). У позивима се наводе подаци о ђацима, сврстани према разредима и успесима. Наставна структура при томе углавном следи уобичајен у Европи систем *septem artes liberales* – с тим што у српским школама обично нису били заступљени виши разреди. Тако је српска школа у Пешти имала 1800. године четири разреда (од виших према почетницима): (1) граматисте; (2) псалтирце (одн. правописце);

¹⁸ Ради се о нормативном спису Фелбигера „Руководство к честности и правости” (1. издање за српске школе 1777. године), који је био обавезан део наставе у свим школама царства (код мањина обично као двојезичан текст – на једној страни на немачком, на другој на језику дотичне мањине).

(3) часословце (односно ортоеписте); (4) букварце (одн. почетнике). Наводе се и листе ученика тих разреда (нивоа). У 1. разред било је уписано деветоро ђака, од њих 6 девојчица. Други разред похађало је осморо (само једна девојчица), при чему су двојица нередовно присуствовала настави. У трећем разреду било је десеторо ђака (од њих три девојчице), од којих је један био болестан (вероватно дуже, одн. теже). У 4. разред било је уписано десеторо ђака, од њих само једна девојчица. Један од тих ђака је похађао народну школу у Вршцу (стр. 6). Позиви на јавне испите обично се завршавају молитвом пред учење и молитвом по учењу, које су биле саставни део школске наставе (стр. 7).

У језику ових текстова заступљени су бројни елементи „књишког”, чак „ученог” славеносрпског израза, који показује низ подударности са руским књижевним изразом тога доба (уп. д.). Али славеносрпски је на крају 18. века већ успео да развије и своје особине. Треба узети у обзир и утицај немачког, а донекле и латинског, који су у то доба били обавезни део наставе за српске интелектуалце и учене људе, а тиме и за наставнике српских школа, који су сви апсолвирали редовне студијске течаје.

7. У девет текстова корпуса представљени су говори (*слова*), држани приликом испита, школских прослава и сл., у којима се редовно заступају идеје просветелства, као и апели родитељима да поклањају дужну пажњу школовању и васпитању своје деце.¹⁹ Они су били упућени јавности – родитељима, наставницима, представницима надлежних институција. Међу посљедњима немали део чинила су духовна лица, неретко мецене и добротвори школских установа. Такве говоре обично су писали наставници, а држали су их одабрани ђаци или наставници. Као пример наводимо „Слово на торжественниј празник Народне Осечке школе изговорено а сочинено Стефаном Раич те школе наставником” из 1792. године.²⁰ Његов аутор истиче важност темељног образовања и упозорава на грешке родитеља, који сматрају да је сасвим довољно да њихова деца само донекле науче да читају и пишу. Вредно је помена притом да аутор темељ правог (световног!) образовања види у веронауци и у чврстом познавању Закона Божјег. Уп.:

- (1) „... позивам се на повседневно искуство, кое нам доказује да многиј родитеља јест таково намерение, да им деца ниова само науче читати, писати и рачунити; А кад виде да су деца ниова већ у состојанију све колико от части чинитј, онда говоре: Дајте, да изведемо децу из Србске школе, да им године бадава не пролазе, немотрећи ни најмане, јесу ли деца ниова она правила научила, и добро разумела, на којима је основан Закон, која нас уче што валја веровати, и неверовати, што творити и нетворитј, дужни јесмо? Како Бога познати, и у нега истинно веровати, себе пред Богом смиравати, и волју негову свету усердно исполњавати? Есу ли она правила, на којима е основато благонаравие, и која нас уче, како са свима вообште лјудма овога света, и са сваким особ по различију званија обходитисе морамо? Како валја цара почитавати, каковули подданност и верност спрема цара, царства, спаије, и сваког достојнства дужнисмо имати? Како ли домове свое управлјати, децу воспитати, и све што

¹⁹ Управо њих Толстој сврстава у жанр „свечане реторике” (Толстой 1998: 302).

²⁰ Штампан грађанском ћирилицом. Јотовање иницијалног *e* означаје се (али недоследно) употребом посебне графеме *є*, која се у раду наводи као *je-*.

честним лјудма овога света у свему надлежи чинити, да нам тешко nebude?" (стр. 3).²¹

- (2) „Блажениј тиј родители, кои обогате, и украсе срдца синова свои с оваковима драгоценнима наукама. Такови родителие доиста неће жалити дангубе, а косу им деца коју годину више у Сербској школи провела, нитиће их без временно из школе вадити, док све те нуждне ствари не науче, и совершенно неразумеду. Таковиће родителие с великом радостију с овога света на онај вечниј поћи, изостављајући после себе богобојазливе, и добронаравне синове, коиће их и у гробу по смрти, не само они, него ј ниове деце деца прослављати, Блаженна јесу деца таковиј родитеља, и довека срећна, која с таквим просвештением наука обогате се от родитеља и учитеља свои” (стр. 5).

Језик и стил и овде показују особине пре свега „књишког” израза, али у апелу родитељима намерно се користе и понеки елементи говорног узуса. Истовремено је удео цксл. елемената у обе врсте текста, доминантне у корпусу, ограничен.

8. У корпусу су представљена два тзв. *разілаіолсївија*, која су се изводила приликом завршетка школске године и школских слава. У њима обично учествују два до три ђака, а разговор се води пред распуст. Један дечак је неваљао и само жели да се проводи, док други упућују на то да и за време распуста не треба занемаривати књигу и учење, а и да провод треба организовати и проводити се разумно – дакле, и овде се заступају идеје просветитељства. Текстове су састављали наставници, са намером да идеје, заступљене у њима, стигну до родитеља, који су били одговорни за образовање. Чињеница је да је немали део српских родитеља у то доба школу сматрао споредном ствари у животу своје деце. Аутор оба таква текста у корпусу је Козма Јосић, веома ангажован наставник. 1796. он је објавио „Разглаголствие между ученикми”²² Косми Иосича учитеља народнаго”.²³ Овде се наводи његов почетни фрагмент:

„Милутин

(Радославу глаголет.)

Здравствуй друже! Се, уже вишше от јединаго часа исках тја, и немогох обрести, како сја находиши? Где бил јеси?

Радослав.

Целиј град купно с предградијама гору и долу текиј, обидох, и исках подвоз, кој мне родитељ мој в последнем своем писании при конце сего полгод-летнаго теченија школскаго послати обештал, да би дома шел; во всјакој и малејшеј странноприемнице бих; обаче ни служителја ни конјуха нашего обрести не могах.

²¹ Текст нема пагинацију.

²² Тако у оригиналу.

²³ Штампан црквеном ћирилицом без пагинације.

Хранимир.

Донеле же убо подвоз твој приспеет, можеши у нас пребити, и времја про-
вести. Аз бо и Милутин ово невредними играми, ово же добрим и полезним
чтением времја пробављјати будем. – Буди друг наш Радославе!

Радослав.

Остави то брате! Аз бо ни воли, ниже времене ко ученију не имам. Ина
брига мне на сердце лежит; тјажкаја воистину брига! Ибо определити ми в
себе нужно јест; чим угоднејше увеселјатисја могу.” (стр. 2).

Језик у оба *разілаіолсївија* представљена у корпусу је архаичнији и
ближи цксл., него у обе горенаведене врсте текста.

Реформа школства регулисала је целокупну сферу образовања. У кор-
пусу су представљена три регулативна текста, с тим што је трећи (из 1815)
заправо незнатно промењена прештампана верзија онога из 1805. године.
„Школски устав” припада административно-правној писмености. Његова
верзија за српске школе објављена је 1776. године. Текст се, као и код других
уредби аустријске владе намењених бројним мањинама царства, наводи па-
ралелно у два ступца – лево на немачком, десно на „словенском” (штампаном
црквеном ћирилицом). Његови параграфи (31) регулишу готово све аспекте
школе као установе – од списка места где треба да се оснивају (тј. одржавају
већ постојеће) школе за етничке мањине, преко прописа о избору школа за
мањине па све до листе неопходног инвентара и наставних средстава. Про-
писује се дужност родитеља да своју децу редовно шаљу у школу, као и
дужност наставника да воде евиденцију о присуству настави (поред осталог,
према парохијалним матичним записима) и о напредовању деце (§§ 27–29).
Редовну контролу школа морају да спроводе месни пароси заједно са надзор-
ницима и са директорима школа (§ 31).

Језик устава припада првенствено административном жанру. При томе,
свакако, треба узети у обзир да се ради о преводу са немачког, као и то да су
га 1776. године урадили Срби, школовани на црквенословенском и рускосло-
венском, већином још према програму горепомнутих „руских” школа. Као
пример језика и стила устава наводи се § 27, који регулише круг деце за
коју је школска настава била обавезна и рокове школске године:

„§. XXVII.

Наставленију јуности в школах, разве н[е]д[е]л²⁴ и уставленних праздни-
ков (в нихже в лето точију детем от 9 до 13 лет возраста имуштим, по полудне
от 1го часа даже до 3го то, јемуже в зимних школах научишасја повторителне
предложитисја имат) во всја дни седмици 2 часа прежде, и 2 часа по полудне
да посвјатјатсја. О немже Ми милостивејше повелеваем да би в лето часи сии
наставленија утро от 7 до 9: в зиме от 8 до 10: по пополудни же без разнствїа
от 1 до 3 держани и отправлени били.

Зимнаја же школа от 1го декемвриа по старом числу начало свое приемшаја
поне до последнаго марта да продолжитсја.”

²⁴ Под титлом.

За разлику од „Школског устава”, „Правила училиштнаја вновоисправленнаја ради прељубезних учеников. Во употребление слав:-сербских народних училишт изданна тштанием Косми Иосича Кралевскога, славено-сербскога училишта Пештанскога, во учебном крузе Пожунском, учаштијасја јуности, и кандидатов к званију наставническому, народнаго учителя” (1805), као и незнатно промењено њихово издање из 1815. године,²⁵ представљају посебну жанровску врсту. Таква правила су била намењена углавном самим ђацима, који су морали да их уче напамет. А дужност наставника била је да тумаче и објашњавају правила, и то у циклусима од по 4 недеље, на почетку школског дана (стр. 3–4).²⁶ Након уводних цитата из Светог писма (стр. 2) наводе се основне информације о намени и структури текста. Следећи одсецак, „Увештаније јуности”, обраћа се непосредно деци и објашњава им корист ових правила („и тако возрастеши во всеобштују ползу, славу и торжество!”) (стр. 5–6). Структура текста подсећа на катихизис: прво се наводи дато правило, обично додатно подељено на подтеме. У дну стране ситнијим словима постављају се питања помоћу којих деца уче правила напамет. У складу са идејама просветитељства, циљ је васпитање и образовање просвећеног поданика, верника и грађанина. Стога се на самом почетку наводе правила понашања према Богу и у цркви, објашњава се институција цркве и начин учешћа ђака у богослужењу (стр. 7–14). Следећи предмет разматрања чине школа и настава. Школа се при томе (опет у складу са идејама српског просветитељства) схвата као најсветије место после цркве (стр. 14). Правила су и овде прилично детаљна и обухватају понашање у школи, примерено одело и личну хигијену деце која иду у школу, школске књиге и прибор који морају да носе са собом – све до начина како треба напуштати школу после завршетка наставе (стр. 14–19). Регулише се међусобно понашање школске деце, њихово понашање према наставницима и надзорницима, као и према родитељима (стр. 22–24). У прилогу се наводе за школску децу уобичајене молитве – пред почетак наставе, после наставе, ујутру, кад се пробуде, увече, кад се иде на спавање, пред ручак и после ручка (стр. 27–30).

Језик и стил ових правила веома су блиски онима у позивима и говорима и могу се одредити као административно-управни функционални стил славеносрпског писменог израза на самом почетку 19. века. У примеру у наставку ради се о томе како треба долазити у школу:

„А. Како ученици во училиште приходити имут.

1. Ученици в назначенное времја прилежно и непресечно да приходјат, чтобы ни весма рано, ниже поздно приходили.
2. Должнии они умивеннија руки и образ, убраннија власи, и отсеченнија ногти имети, такожде и нужди телеснија да опомјанутсја, војежеби трајушту наставленију не имели нужди из училишта исходити.
3. Должнии они с потребними кнѳгами, перами, хартијеу и числителноју дштицеју снабдени бити.

²⁵ Оба издања штампана црквеном ћирилицом.

²⁶ Пагинација почиње од стр. 8. Пре тога она се води оловком, вероватно накнадно.

А. Что в смотрении училишта перво находитсја?

1. Когда должнии ученици во училиште приходити?
2. Каковии должнии в тое предстати?
3. С чим должнии ученици снабдени бити, јегда во училиште приходјат?” (стр. 15–16).

9. Два текста разликују се од осталих у погледу жанра и структуре, али показују паралеле и подударности са њима у погледу интенционалности, одн. тематике – у њиховом фокусу је питање адекватног васпитања деце и омладине, а тиме и напредовања и опстанка Срба у туђем окружењу. Аутори, Стефан Рајић и Сава Текелија, били су истакнути представници српског просветитељства. Оба текста су знатно већег обима од осталих. Овде ћемо се ограничити на нека општа запажања.

„Разсуждение о недостатцех воспитанија на искуству основанно сочиненно Стефаном Рајчем Осечкија школи учителем” (1794) има око 50 страна и штампано је црквеном ћирилицом. Текст није подељен на поглавља, пагинација почиње од стр. 4. Намењен је пре свега родитељима и наставницима – дакле, особама које непосредно брину о васпитању деце. Утицај идеја просветитељства је евидентан, а тематски репертоар прилично широк. Према аутору, свако дете, било које сталежа, кад се роди безгрешно је и безазлено, и тако остаје до пете године живота (стр. 3). Од тада почињу да се виде разлике у природи и понашању, које се даље појачавају (стр. 4–5). Основни узроци тих разлика су разлике у понашању родитеља (стр. 5–6). Аутор наводи дужности родитеља, као и грешке које они праве у васпитању деце (стр. 7–12). Поред осталог, помиње се претња школом и наставницима – што, према аутору, води томе да се деца плаше школе и лоше напредују у настави (стр. 12–13). Резултати погрешног родитељског понашања могу да буду веома непријатни (стр. 14–15). Како би се они избегли, потребна је разумна родитељска љубав. Овако је види аутор (сасвим у складу како са идејама просветитељства, тако и са начелима православног живота):

„Лјубов родителска не састоисе у убииству деце, то јест, кадму пустиш на волју, што хоће чинити, него кад ти твое дете от почетка почнеш к свакому добру савијати, и на свакиј добриј пут наставлјати, и кад најмане у нему зло осетиш, пак непропустиш, него с лепим начином или баш са самом остротом таки из нега оно зло искоренјаваш, и кад савршенну сверху нега као отац имадеш власт, пак кадму што заповедиш, а оно те све покорно као родитеља свога слуша.

Што ми пак велиш, да је дете зло, па му неможеш ништа учинити, та за волју Божију: можели лјућа, јача, и злонаравнија ствар от лава бити? Пакга опет лјуди ухвати, начином и боем тако украте, да несамо штому онај негов господар заповеди мора чинити, него још много пута и своју главу у челјустии онаког најлјућег звера без сваке бојазни, за учинити веће удивление и задоволствие оним лјудма, кој онакове звери долазе гледати, метне. Ето дакле што начин и острота с најлјућом и неразумном звекром²⁷ учине! Акамо ли неће добро наставление са истинним доказиванем и острота разумом и духом безсмртија обдарену ствар човека у кротост, покорност, трудолјубие и послушание довести само, ако она ко исправленију средства против онаквог у нарави поквареног

²⁷ Грешка у оригиналу.

детета разумно употребесе. Наказуј сина твоего, тако бо будет благонадежден; в досаждение же не вземлисја душеју твоеју. Прит. гл. 19. ст. 18.” (стр. 16–17).

У тексту се истиче друштвени значај наставника и њиховог понашања према ђацима, њиховим родитељима и друштву (стр. 17–21). Али и родитељи су дужни да се примерено понашају према наставницима (стр. 22–23). Друштвени статус и углед наставника се и иначе на више места истичу у тексту (стр. 22–25). Међутим, српски родитељи неретко праве грешке при избору наставника за своју децу јер се оријентишу према површним ситницама, занемарујући прави квалитет и ниво стручности (стр. 25–26). То се види и у непримереном односу родитеља према наставном особљу (стр. 27–31). У тексту се наводе особине доброг наставника (стр. 31–32), као и упозорење на то да он треба да добија достојну плату (што, нажалост, у то доба није увек био случај) (стр. 32). Наиме, наставници, поред свештеника, немају, по мишљењу аутора, у српском друштву углед и поштовање који им приличи према друштвеном значају њиховог рада (стр. 32–33). Наводе се и лоше особине и мане наставника (стр. 35–42). На крају аутор, као пример и узор, помиње своје учитеље и добротворе (стр. 43–45) и упозорава на грешке и мане у процесу припреме будућих наставника (стр. 46–47).

Занимљиви су језик и стил овог текста, намењеног широким круговима српског друштва, вероватно и онима који нису припадали школованим интелектуалцима. Удео цксл. елемената и конструкција није велик (за разлику, на пример, од *разлајолсѿвија* – уп. горе), аутор свесно користи језик близак и схватљив ширем кругу српских родитеља. Ево неколико примера, који припадају различитим деловима текста:

- (1) „Сва деца (по нарави судећи) раћајусе на свет једнако, то јест, без говора и сваке јавне и тајне злобе у меко и врло слабо обучено тело, да ништа не знаду, кроме што квече, очима гледе и сисати могу. За читаве две године никакову разлику измеђ детета царског, господског, добронаравног и разумног човека, како год и најпростиог, земледелца нећемо моћи наћи, кроме по могућству господарства у рани и оделу излишну негу.” (стр. 3–4).
- (2) „Сад да видимо, заштосу друга деца злонаравна, непокорна, своеволна, и зашто ко свакому злу склона бивају? Ако хоћемо све узроке детског паденија савершено сазнати; то дојста опет на источнике зала детскии, а то јест на саме ваш²⁸ родителе и учителе, повратитисе морамо.” (стр. 10).
- (3) „Акосе кои от мое миле нацие Сербин наће, да ме свержу овог мога сочиненија укори, кое ја нисам лажно измислио, за укорити и обличити кога; него баш самим искуством за осам година у званију учителском служећи на самом себи и другој браћи видио и приметио; тому ја с кроткими речма преблагот Спаситеља овако отговарам: Аште зле глаголах, свидетелствуй о зле: аште ли же добре, что мја биеши.” (стр. 49 – завршни пасус текста).

Године 1798. Сава Текелија објављује „Еднога Араћанина Начертание основанија за обучение сербске деце у Араду уредити имејущта арадском обществу поднешенно”.²⁹ Није лако одредити жанр овога текста, прожетог идејама просветитељства, чији је истакнути представник био његов аутор.

²⁸ Грешка у оригиналу.

²⁹ Штампано грађанском ћирилицом.

У тексту се регулишу готово сви могући аспекти задужбине – круг оних којима је она намењена, њихова права и дужности, круг потенцијалних задужбинара, њихова права и дужности итд. Истовремено су у фокусу пажње и начелна питања адекватног васпитања деце и омладине и друштвени значај тога. У тексту налазимо како емоционалне апеле родитељима и одговорним за васпитање деце, тако и детаљне прописе правне природе – када се, на пример, расправља о условима стипендирања или улагања средстава у задужбину или о правима и дужностима стипендиста и задужбинара. Евидентна је тенденција аутора да користи језик и стил близак и разумљив широким круговима тадашњег српског друштва – свакако, уз неопходне особине пословног и правног стила.³⁰ У наставку наводимо три фрагмента различите интенционалности:

- (1) „Мое намерение у овој книжици ни је³¹ друго било, него основание за обучене деце србске уредити. Зар дна нема, да Србли за едно саставши се у пријателским разговорима неби потужили за некое туге, кое осећају, и преписују ту овоме праведно, ту на онога криво бацају, другиже народи пороке и у нашему находјаште чинисе, да вишесе старају нам на очи пребацивати, и казнити, нежели поправити, или извор их осушити, као и ми што осећамо, а нестарамосе истинним начином помоћисе, или изтражити корен тога зла. Ја тога свега причину находим, у НЕЗНАНЈУ, чрез кое гди кои у неподобна дела падају, а право добро непознају, него иошт, акоим кои покаже, от нега бежу као от зла. Глупо незнане умалити дужност је свакога, на кога место ако знане наступи, тоће сваки своју дужност познати, и неће неподобнима делами следовати” (стр. 7–8).³²
- (2) „Дае грабливи курјак рупу, штосуму лјуди на погибел ископали, видио, неби у нју упао; дае опасна лисица замке намешћене познала, небисе уватила; дае блудниј син смислио, даће чрез раскошниј живот до тога доћи, да свине пасе, неби свое имане расточио, дае несрећни Вук промотрио, даће и он с другима Срблима заедно у робство доћи, неби душног Обилића облагао, неби кнјаза Лазара изневерио, дае старац, когае ковач преварио, да за црно ал вруће гвожђе увати, знао, дае гвожђе вруће, дага ковач хоће да превари, неби зато гвожђе с голом руком уватио, неби прсте испекао;” (стр. 18–19).
- (3) „Дужност родитеља.
Никому чудо да ние штосе овде, гдисе о ученју деце говоре, родителев дужност спомине, сав бо труд наш вредителна мјакост отца, и безгранично неразумљиве матере децолјубие, може уништити; ако и родители небуду управљали дете свое на одержаније православне вере свое, сохранение заповедех гражданских, к лјубови народу, наукама, и послу. У овом начертанију уређујесе, даће дете, кадсе почне зло учити, изгубити удел,³³ коебиму доста било, дасе держи

³⁰ Језик овог текста веома је близак тзв. „средњем” стилу тадашњег руског књижевног израза, што није изненађујуће. Славеносрпски аутори били су добро упознати са руском (источнословенском) редакцијом позног цксл., као и са руским књижевним изразом тога доба. Према теорији трију стилова руског полихистора Михаила Ломоносова, аутора прве руске граматике (1755/57), језик текста одређује се његовим жанром и интенцијом. Стога средњи стил постаје крајем 18. века доминантан у руској публицистици, периодици, а делимично и у прозној белетристици.

³¹ За јотовано иницијално *е* у тексту се (недоследно) употребљава руска графема *э*.

³² Штампана пагинација почиње од стр. 12. Пре тога она је уписана оловком, вероватно накнадно.

³³ Стипендију.

у добродетели, али ако намерение ово родители своим безумием поквару, и стану детету говорити; ние штета ни срамота удел изгубити; да нему науке нису потребне; да ако кући дође, код отцаће добро живити; да сермие има коликому валја, тосе најболе дете лако може покварити, науке у најболе време оставити, зло поведење узети, и тако себи и оцу на убитак бити.” (стр. 77–78).

10. На крају ћемо покушати да сумирамо резултате досадашњих истраживања ове врсте српске школске писмености. Са изузетком „Школског устава” из 1776. године, сви текстови корпуса били су објављени између 1792. и 1821. године,³⁴ неколико деценија након темељне реформе школовања. Корпус убедљиво показује да су српске школе у царству на граници 18. и 19. века имале унификован и стабилан наставни систем, уједначене и нормиране програме и уџбенике, школоване наставнике и сређен систем елементарног обавезног школовања како из веронауке, тако и из световних сфера знања. Оне су имале уједначену структуру са обично 3 до 5 разреда. Уједначени су били и садржаји наставе и испита. У школски програм, поред веронауке, улазили су црквена историја и црквено појање, читање, писање и граматика касног цксл. као и основе математике. У вишим разредима одржавала се настава немачког, латинског и понешто мађарског. Број девојчица није био велик, оне су пре свега заступљене у нижим разредима, али целокупна динамика ипак је позитивна. Одређени број ђака прелазио је касније у латинске школе, које су тада биле готово једина могућност за више образовање.

Ово важи, свакако, само за градске, и то, вероватно, веће школе. Наш корпус не садржи податке о ситуацији у сеоском школству – јер само богатије и веће школе са довољно добротвора биле су у стању да штампају позиве на испите и извештаје о настави и школским славама.

Основни циљ овог прегледа био је да се на једном фрагменту сачуване текстовне грађе прикаже потенцијал који проучавање овакве грађе пружа за реконструкцију културног и духовног живота Срба уочи обнове српске државности и језичке реформе Вука Караџића. Текстови корпуса пружају битне податке о процесу васпитања и образовања српске деце и омладине у то доба – будућих активних чланова српског друштва, будућих наставника, трговаца, лекара, новинара, просвећених и школованих мајки, добротвора српске културе.

ИЗВОРИ

I. Позиванија (на испите); назначенија тј. начертанија (предмета тј. испита)

1. Торжественниј испит четиредесјат и пјат учеников. В Националном неунитскога закона училишти Пештанском, по окончаном течении летном месеца аугуста дне 31. лета Г[о]с[по]дња³⁵ 1793, јавно производимии. По полудне от 3 до 6 часов. В Виенне, при б. г. Стефане Новаковиче, в Славенно-Сербској, Валахијској и восточних јазиков, привилег. типографии.³⁶

³⁴ Ранији одн. каснији примери такве жанровске припадности нису до сада били пронађени.

³⁵ Под титлом.

³⁶ Штампано црквеном ћирилицом.

2. Назначение учебных предметов 42. учеником в Национальном славенно-сербском Нормальном училишти Пештанском, чрез полгод-зимное течение Космоју Иосичем тојаж школи учителем изследованных, нине же јавном испите месеца марта ...³⁷ дне, лета Г[о]с[по]дња³⁸ 1794. пополудни от 3 до 6 часов торжественном, производимих.³⁹
3. Начертание славено-сербских учебных предметов из нихже торжественниј испит от 92. учеников в Национальном восточнаго исповеданија училишти Фабричком у присутствију школскаго надлежателства и прочих високо-благосклонных лиц по окончании летнаго течениј дне 24 августа лета Г[о]с[по]дња⁴⁰ 1794. јавно произведен јест. Типом Гг Стефана от Новакович.⁴¹
4. Позивание на полгодниј и јавниј испит 20 учеников в Национальном неунитскаго закона училишти Темишварском градском по окончаном течениј летном месеца августа 30. дне 794. Пре полудне от 9 до 12. часов. По полудне от 2 до 5 часов. Јавно производимиј и иждивением г. Андреа Рајковича, гражданина Темишварскаго на тип изданное.⁴²
5. Позивание на торжественниј и јавниј испит в Славенно-Сербском Национальном училишти Пештанском учаштијасја јуности. По окончании полгод-летнаго теченија производимиј. Месеца септемврија ...⁴³ дне #аџчд.⁴⁴ По полудне от пол 3 до 6 часов. Типом г. Стефана от Новакович.⁴⁵
6. Начертание славено-сербских учебных предметов в гречаскаго неунитскаго закона училишти Вершачком при катедралнеј церкви находјаштемсја Григорием Зосимович нормальним способом предаваемых в присутствии же високо п. г[о]спо]дина⁴⁶ г[о]спо]дина⁴⁷ Иосифа Иоанновича от Шакабент православнаго еп[и]скопа⁴⁸ ка. Вер. лог. и прочаја и его свјаштеннејшаго Ц. К. и Апост. Величества советника и народных училишт Банатских королевскаго директора г[о]спо]дина⁴⁹ Василя от Николич. Јако же и прочих благосклонных патронов дне 15. септ. 1794 јавно испитатисја имушгих и иждивением г[о]с[по]дња⁵⁰ Рајка Стојановича местнаго школ инспектора в дар јуности Вер. на трук изданных.⁵¹
7. Извештение јавнаго испитанија пјатдесјати двух учеников в славено-сербском народном училишти Сегединском по окончании полгод-летнаго зимнаго теченија, м[е]с[ц]а⁵² марта дне 16⁵³ 1798. года. В Будине печатано при королевском университети писмени Славенно-сербскија печатни.⁵⁴
8. Позивание на јавное и торжественное испытание в славено-сербском народном училишти Пештанском учаштијасја јуности, по окончании перваго теченија; сире:⁵⁵ зимнаго производимое месеца цветенја (априллиа) в-го⁵⁶ дне #аџ.⁵⁷ по полудни от половины третијаго до шести часов. В Будине, писмени королевскаго всеучилишта Пештанскаго.⁵⁸

³⁷ Остављено је празно место, како би се могао накнадно уписати датум.

³⁸ Под титлом.

³⁹ Штампано црквеном ћирилицом.

⁴⁰ Под титлом.

⁴¹ Штампано црквеном ћирилицом.

⁴² Штампано црквеном ћирилицом.

⁴³ Остављено је празно место, како би се могао накнадно уписати датум.

⁴⁴ Година наводи се цксл. словима.

⁴⁵ Штампано црквеном ћирилицом.

⁴⁶ Под титлом.

⁴⁷ Под титлом.

⁴⁸ Под титлом.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Под титлом.

⁵¹ Штампано црквеном ћирилицом.

⁵² Под титлом.

⁵³ Број уписан руком.

⁵⁴ Штампано црквеном ћирилицом.

⁵⁵ Штампарска грешка у тексту.

⁵⁶ Датум наводи се цксл. словима.

⁵⁷ Година наводи се цксл. словима.

⁵⁸ Штампано црквеном ћирилицом.

9. Јавно испитание из славено-сербскија граматики, предаванија из усердија ко славено-сербскому книжеству Лукоју Мушицким, торжественно в Карловачкој гимнасији месјаца аугуста 1802. В Будине граде, писмени Кралев. Всеучилишта Пештанскога.⁵⁹
10. Позивание на главно и торжественно испитание в кралевствем славено-сербстем православнога исповеданија народном училишти Сомборстем крузе Турстем учаштијасја јуности, по окончании летнаго теченија производимое месјаца аугуста 29⁶⁰ дне, лета Г. #аотз.⁶¹ В Будине граде, при Славено-Сербској типографији Крал: Всеучилишта Венгерскога.⁶²
11. Извештние јавнаго испитанија от двадесјат и седем учеников в систематическом славено-сербском народном училишти свободном кралевском граде Пештанском, крузе Будинском, по окончании прваго течнија; сиреч зимнаго, производимое м[е]с[я]ца⁶³ марта 31-го дне, лета 1814/15 пре полудни от 9-го до 12-го часа. Усердием ревниваго местнаго обшества. В Будине граде писмени Кралевскога Всеучилишта унгарскога 1815.⁶⁴

II. Говори (слова) (захвални тј. поздравни) поводом различитих школских свечаности

12. Слово на торжественниј празник Народне Осечке школе изговоренно а сочиненно Стефаном Раич те школе наставником. С дозволением правителствујуштих. В Венне. При г. Стеф. от Новакович, в Славенно-Сербској, Валахијској и восточних јазиков привилег. типографиј. 1792.⁶⁵
13. Слово благодарственное по окончании испитанија господам посетителем и родителем јакоже и господину локал-директору учеником Илијеју Живановићем изговоренно 1799⁶⁶ года во первом течении месјаца марта днја. В Будине, Писмени кралевскога Всеучилишта Пештанскога.⁶⁶
14. Слово торжественное Его високородију, господину Јакову Пети его с[в]јаштеннејшаго⁶⁷ ц. к. и ап. Величества советнику, и народних училишт кралевскому надзирателју, такоже и благородни из среди славнаго Пештанскога магистрата судијам, г. Михаилу Креггару гражданоначалнику, г. Иоанну Мушкатировичу старејшине, јакоже и отбранному гражданов кругу, случаем јавнаго в науках испитанија в собственном народа сербскога училишти изговорено, на тој наипаче конец, во еже убогих училишт јунош нуждним недостатком из обштија казни спомошествовати. В Пеште 4/15 септемврија 1799. В Будине, писмени кралевскога всеучилишта Пештанскога.⁶⁸
15. Реч, ју же приликоју испита в Славено-Сербском народном училишти Нормалном Старо-Бечејском дне 29. месјаца марта 1808. года торжественнога, рекл Атанасиј Влахович учитель, Издана иждивением благороднаго господина Георгиа от Чокич Диштрикуалнаго консултора. В Будине граде, Писмени Кралевскога Всеучилишта Венгерскога.⁶⁹
16. Реч, ејуже Его високоблагородие господина Стефана Уроша Несторовича Цестр. Крал. и Апостол. Величества советника; верховнаго училишт Славено-Сербских и Валахијских православнаго вероисповеданија в кралевстве Унгарском обретајуштихсја надзирателја; јако же благороднија и високоученнија господини Авраама от Мразович Гъурскаго, и Стефана от Вујановскиј Сремскога кругов учебних Крал. правители при вступлении в Славено-Сербское училиште Старо-Бечејское, дне 12-го месјаца иуниа 1810. года. поздравил Атанасиј Влахович диакон и учитель. В Будине Писмени кралевскога Всеучилишта Унгарскога 1810.⁷⁰

⁵⁹ Насловна страна штампана црквеном ћирилицом, текст углавном грађанском, али са употребом и црквених графема (углавном за примере, термине и сл.). Наслов штампан црквеном ћирилицом.

⁶⁰ Ручно уписано мастилом.

⁶¹ Година наводи се цксл. словима.

⁶² Штампано црквеном ћирилицом.

⁶³ Под титлом.

⁶⁴ Већи део текста штампан црквеном ћирилицом.

⁶⁵ Штампано грађанском ћирилицом.

⁶⁶ Штампано црквеном ћирилицом.

⁶⁷ Под титлом.

⁶⁸ Штампано црквеном ћирилицом.

⁶⁹ Штампано грађанском ћирилицом.

⁷⁰ Штампано грађанском ћирилицом.

17. Слово на прерадостниј народниј празник инсталацие Кралевског Педагогическог Института Србског у Сомбору, говорено Павлом Атанацковичем Института тог катихетом Ја. Р. Издано трошком и усрдием благородног господина Василиа Атанацковича, у свободном и кралевском граду Сомбору достојног и многозаслуженог конзула и Института примерног споспешествователјс. У Будиму писмени кралевског Университета Мађарског. 1817.⁷¹
18. Беседа при зачатију школске године у кралевској Главно-Народној школи у Сент-Андреи новембра 1817. Држана Василием Арсениевичем јавним редовним наставником треће класе речене школе. У Будиму писмени Крал: Университ: Мађарског.⁷²
19. Слова, во времја торжествованнаго училиштнија јуности јавнаго испитанија, в Народном училишти Земунском, пред благородним обштества собранием 29. марта 1821 изговореннаја. У Виени. Додатак к числу 33 Новина Србски 1821.⁷³
20. Слово благодарственное, по окончании јавног ученичког испита, в день приносимаго Господу Богу благодаренија, соборно свјаштеннодејствујушту господину протопрезвитеру, в Свјатобогородичном храме, в Земуне суштествујуштем, двумя учениками чинно изреченное. У Виени. (Додатак к числу 78 Новина Србски 1821).⁷⁴

III. СЦЕНСКИ ДИСПУТИ ЂАКА

21. Разглаголствие между учениками Косми Иосича учителја Пештанског, в јавно торжествованном 28го августа 1794 полгод-летном испите держанное.⁷⁵
22. Разглаголствие между учениками Косми Иосича учителја народнаго в јавноторжественном ла⁷⁶ августа #ауџс.⁷⁷ полгод-летнем испите Нормално-Пештанстем училишти держаное. Иждивением г. Иоанна Каулиција гражданина и купца пештанског. В Будине писмени Славјано-Сербскија печатни Кралевског Всеучилишта.⁷⁸

IV. ШКОЛСКА ПРАВИЛА

23. Школски устав 1776.⁷⁹
24. Правила училиштнаја вновоисправленнаја ради прелјубезних учеников. Во употребление слав:-сербских народних училишт изданна тштанием Косми Иосича Кралевског, славено-сербског училишта Пештанског, во учебном крузе Пожунском, учаштијасја јуности, и кандидатов к званију наставническому, народнаго учителја. Второе издание. Цена без преплета јест 3 кр. В Будине граде, писмени кралевског Всеучилишта Пештанског, 1805.⁸⁰
25. Правила училиштнаја внов исправленнаја ради прелјубезних учеников Слав:-Сербских народних училишт изданна тштанием Косми Иосича в Славено-Сербском училишти Пештанском, учаштијасја јуности иногда бившаго учителја, јако же и предуготовническом народа сербског заведении заслуженнаго профессора и сениора. Третие издание. В Будине граде, Писмени Кралев. Всеучилишта Унгарског. 1815.⁸¹

V. VARIA

26. Разсуждение о недостатках воспитанија на искуству основанно сочиненно Стефаном Рајчем Осечкија школи учителем. В Виенне при б. г. Стефане Новаковиче, в Славенно-Сербској, Валахијској, и восточних јазиков привилег. типографиј. 1794.⁸²
27. СТР. Т. Еднога Арађанина Начертание основанија за обучение сербске деце у Араду уредити имејушта Арадском обштеству поднешенно. В Будиме, печатано при кралевском Университете. 1798.⁸³

⁷¹ Штампано грађанском ћирилицом.

⁷² Штампано грађанском ћирилицом.

⁷³ Штампано грађанском ћирилицом.

⁷⁴ Штампано грађанском ћирилицом.

⁷⁵ Штампано црквеном ћирилицом.

⁷⁶ Датум наводи се цксл.словима под титлом.

⁷⁷ Година наводи се цксл. словима.

⁷⁸ Штампано црквеном ћирилицом.

⁷⁹ Текст се наводи на два језика – у левом стубу на немачком, у десном – на „словенском”.

Текст је штампан црквеном ћирилицом, нема наслов и пагинацију.

⁸⁰ Штампано црквеном ћирилицом.

⁸¹ Штампано црквеном ћирилицом.

⁸² Штампано црквеном ћирилицом.

⁸³ Штампано грађанском ћирилицом.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСЕЕВ, А. А. Внутренняя хронология русского литературного языка. В. Н. Топоров (ред.). *Philologia Slavica* (к 70-летию академика Н. И. Толстого). Москва: Наука, 1993, 238–244.
- ГРУЗИЋ, Радослав М. *Српске школе (од 1718–1739 г.)*. Прилози културној историји српскога народа. Прир. Ђорђе Ђурић. Нови Сад – Београд: Библиотека РТС, 2013.
- ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА. 4. књ. 2. том. *Срби у XVIII веку*. Београд: СКЗ, 1986.
- КОСТИЋ, Страхинја К. Почети образовања учитеља на „нормалним“ течајевима у Сомбору. Радомир Макарић, Стеван Васиљевич (ур.). *Две стогодишине година образовања учитеља у Сомбору. 1778–1978*. Сомбор: Одбор за прославу две стотине година образовања учитеља у Сомбору, 1978, 11–30.
- КРЕЧМЕР, Анна. Актуалне вопросы истории русского литературного языка. *Вопросы языкознания* 6 (1995): 96–123.
- КРЕЧМЕР, Анна. Культурное наследие Православной Славии в рассеянии (школа и письменная культура у сербов на австрийских землях после Великого исхода). Светозар Бошков и др. (ур.). *Епархија Бачка у осмовековној историји Српске православне цркве*. Бачка Паланка – Нови Сад: Центар за историјска истраживања, 2021, 79–96.
- КРЕЧМЕР, Ана. Православна црква у културном животу Срба након Велике Сеобе (школство и писмена култура у Срба на аустријским земљама). *Богословски гласник XIV/26* (2022): 74–88.
- СОБОЛЕВСКИЙ, А. И. *История русского литературного языка*. Ленинград: „Наука“, 1980.
- ТОЛСТОЙ, Н. И. Литературный язык сербов в XVIII – начале XIX в. *Избранные труды. Том II. Славянская литературно-языковая ситуация*. Москва: Языки русской культуры, 1998, 239–344.
- УСПЕНСКИЙ, Б. А. Языковая ситуация Киевской Руси и ее значение для истории русского литературного языка. *IX Международный съезд славистов. Доклады*. Москва: Издательство МГУ, 1983.
- УСПЕНСКИЙ, Б. А. *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*. München: Verlag Otto Sagner, 1987.
- ФИЛИН, Ф. П. *Истоки и судьбы русского литературного языка*. Москва: Наука, 1981.
- ХАСАНАГИЋ, Едиб (ур.). *Историја школе и образовања код Срба*. Београд: Историјски музеј СР Србије, 1974.

*

- ISSATSCHENKO, Alexander. *Mythen und Tatsachen über die Entstehung der russischen Literatursprache*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberrichte, 298. Bd., 5. Abhandlung. Wien: Österr. AdW, 1975.
- ISSATSCHENKO, Alexander. *Geschichte der russischen Sprache*. Bd. 2. Heidelberg: Winter, 1983.

Анна Кречмер

ШКОЛА И ОБРАЗОВАНИЕ В ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА В СЛАВЯНОСЕРБСКУЮ ЭПОХУ

(Об одном сегменте культурной парадигмы сербского просвещения)

Резюме

В работе представлена т.н. «парашкольная» письменность, относительно слабо изученный жанр эпохи сербского Просвещения, относящейся к периферии сферы образования. Она, в свою очередь, была центральной в парадигме этой эпохи, наиболее ярко представленной в славяносербской культуре сербов, заселивших австрийские земли после Великого исхода 1690 г. В этот жанр входят приглашения на экзамены, описания школьных программ, торжественные речи, произносимые по случаю экзаменов и школьных праздников, сценические «диспуты» между учениками, тексты, регулировавшие деятельность школ и поведение учащихся и под. Такие печатные тексты, бывшие, судя по всему, популярными в сербском обществе того времени, впервые появляются в начале 1790-х гг., а в начале 1820-х исчезают.

В 1770-е гг. была глобально реформирована австрийская образовательная система. Тексты нашего корпуса (на настоящий момент их около 30) свидетельствуют о наличии у сербов в Австрии в конце XVIII в. унифицированной системы элементарного образования, широкого репертуара (также унифицированных) учебных средств – и преподавательского состава, обученного по единой методике. Такие тексты – драгоценный источник сведений о жизни сербов в Австрии непосредственно перед сербскими восстаниями и началом деятельности Вука Караджича. Особое внимание в работе уделяется роли сербской церкви в сфере образования.

Universität Wien
Institut für Slawistik
Spitalgasse 2–4, Hof 3, A-1090 Wien, Österreich
anna.kretschmer@univie.ac.at

(Примљено: 25. марта 2025;
прихваћено: 15. маја 2025)